

Тема 1. Теоретичні основи та нормативне регулювання внутрішнього аудиту

План

1. Сучасне розуміння внутрішнього контролю суб'єктів господарювання. Економічні причини, що визначають його прискорений розвиток.
2. Характеристики структури системи внутрішнього контролю.
3. Сутність основних принципів системи внутрішнього контролю.
4. Сутність основних вимог до функціонування системи внутрішнього контролю.
5. Форми й основні характеристики системи внутрішнього контролю, сфери їх застосування.

Питання 1: Сучасне розуміння внутрішнього контролю суб'єктів господарювання. Економічні причини, що визначають його прискорений розвиток.

Внутрішній контроль і аудит може здійснюватися на підприємствах, що різняться по своєму призначенню, розміру складності й структурі. Цей вид діяльності здійснюється як співробітниками самого підприємства, так і зовнішніми виконавцями, наприклад, аудиторськими або консалтинговими фірмами. Співробітники підприємства займаються внутрішнім контролем, працюючи в службах внутрішнього аудиту (далі СВА) і називатися внутрішніми аудиторами, або поряд з виконанням управлінських функцій у рамках системи внутрішнього контролю (далі СВК). У цьому випадку вони можуть називатися внутрішніми контролерами.

Сучасна наука дає поняття СВК підприємства. СВК, як системи, що складається з контрольного середовища, механізмів і засобів внутрішнього контролю, а також системи оцінки ризиків.

СВК повинна забезпечувати спостереження, обстеження й (або) перевірку функціонування об'єкта контролю за законами, стандартами, планам, нормам, правилам, наказам, прийнятим управлінським рішенням.

Виявляючи відхилення від вимог цих документів, установлюючи причини їх виникнення СВК, сприяє своєчасній розробці органами управління підприємства і реалізації заходів, націлених на його оптимальне функціонування.

Внутрішній контроль допомагає підприємству досягти поставлених цілей, використовуючи систематизований і послідовний підхід до роботи з підвищення ефективності процесів управління ризиками й виконання контрольних функцій.

У цей час підприємства, що представляють собою великий і середній бізнес приділяють формуванню й ефективному функціонуванню СВК значну увагу. Це обумовлюється низкою організаційних і економічних причин. І, як показує міжнародна практика, наявність СВК створює реальні передумови вдосконалення бізнесу, а саме:

- 1) появою можливості на вигідних умовах залучати інвестиції шляхом підвищення якості фінансової (бухгалтерської) звітності підприємства;
- 2) появою можливості ефективно управляти використанням матеріальних і трудових ресурсів підприємства й проводити раціональну цінову політику;
- 3) поява у власників можливості контролювати діяльність топ-менеджменту по відповідності його дій цілям бізнесу підприємства.

Що стосується першого пункту, те, як показує міжнародна практика, неможливо одержати на пільгових умовах кредити в міжнародних і транснаціональних банках і фондах без наявності такої системи. Ця вимога міжнародних фінансових організацій, таких як Міжнародний банк реконструкції та розвитку або Міжнародний валютний фонд впливає з положень Закону Сарбейнса-Оксли, що передбачає для публічних компаній наявність СВК, робота якої контролюється Комітетом з аудиту при Раді директорів. Цей орган, повинен мати свій контрольний апарат, який давав би оцінку діяльності цієї системи.

Якщо говорити про другий пункт, то СВК шляхом виявлення резервів підвищення ефективності використання матеріальних і трудових ресурсів стимулює розробку заходів щодо зниження собівартості, що випускається продукції, тобто підвищує фінансову стабільність підприємства.

Що стосується третього пункту, те внутрішній контроль дій топ-менеджменту дозволяє власникам підприємства вчасно вживати заходів по подальшому розвитку бізнесу в напрямку досягнення намічених програмних цілей.

Не дивлячись на економічну доцільність якнайшвидшого створення СВК, ця робота ведеться недостатньо активно в першу чергу через відсутність нормативно-правової та методичної бази, що обумовлює певну розгубленість власників і топ-менеджерів підприємства при виборі штатних контрольних органів, які мають погоджено діяти у складі СВК. Вибір їх досить відповідальна справа. Це, наприклад, Рада директорів і його комітети, у тому числі по аудиту; Ревізійна комісія; Служба внутрішнього аудиту; Контрольно-ревізійна служба; Служба контролю якості; Служба економічної безпеки і т.д. При всій різноманітності назв функції перерахованих органів найчастіше дублюються, у їх роботі не дотримуються належною мірою основні міжнародні принципи й вимоги до організації СВК, з тому числі до її структури.

Питання 2: Характеристики структури системи внутрішнього контролю

У складі будь-якої ефективної СВК, як показує міжнародна практика, входять:

1. Контрольне середовище.
2. Механізми й кошту внутрішнього контролю.
3. Система оцінки ризиків.

Наявність такої структури дозволяє СВК ефективно контролювати основні напрямки діяльності підприємства.

Контрольне середовище відповідно до міжнародних стандартів внутрішнього аудиту – це загальне відношення вищих органів управління підприємством до необхідності здійснення внутрішнього контролю та дії, що вживають у зв'язку із цим. Вона дозволяє забезпечити необхідну процедуру та передумови для досягнення головних завдань СВК за допомогою внутрішніх нормативних документів, поділ несумісних функцій, що дозволяють керівникам усіх рівнів ухвалювати комплексні управлінські рішення, що стосуються, в першу чергу, використання активів підприємства.

Під несумісними функціями слід розуміти ті з них, зосередження яких у одією особи один особини в будь-яких комбінаціях може сприяти здійсненню ним випадкових або навмисних помилок, а також утрудняти їх виявлення. До них відносяться: 1) безпосередній доступ до активів; 2) дозвіл на здійснення операцій з активами; 3) безпосереднє здійснення господарських операцій; 4) відображення господарських операцій у бухгалтерському обліку.

Контрольне середовище містить у собі наступні елементи:

- 1) етичні цінності;
- 2) філософія та стиль управління;
- 3) організаційна структура;
- 4) розподіл повноважень і відповідальності;
- 5) політика та практика управління персоналом;
- 6) компетентність персоналу.

Механізми внутрішнього контролю діють за допомогою засобів контролю та повинні забезпечувати досягнення наступних цілей:

- 1) фінансово-господарські операції виконуються з дозволу уповноважених на те керівників;
- 2) усі операції фіксуються в бухгалтерському обліку у відповідних сумах, на належних рахунках бухгалтерського обліку, своєчасно, відповідно до прийнятої в організації облікової політики та забезпечують можливість підготовки достовірної фінансової звітності;
- 3) доступ до активів можливий тільки з дозволу відповідного керівника підприємства;
- 4) відповідність зафіксованих у бухгалтерському обліку й фактично наявних активів, методами інвентаризації визначається керівництвом з встановленою нормативними документами періодичністю й, у випадку розбіжності, воно вживає належні дії;
- 5) безпосередній доступ до активів дозволено регламентуючими документами певному колу співробітників підприємства.

Правильне застосування підприємством механізмів і засобів контролю покликано забезпечити утримання ризиків у припустимих межах, встановлених у рамках процесу управління ризиками.

Головний механізм внутрішнього контролю – це система бухгалтерського обліку. Одна з її основних завдань полягає в здійсненні внутрішньогосподарського бухгалтерського контролю на наступних стадіях бухгалтерського обліку:

1) розгляд первинних документів, що надійшли головному (старшому) бухгалтеру на підпис, а також при візуванні договорів, кошторисів, наказів і інших документів, пов'язаних з витрачанням грошових і матеріальних коштів;

2) під час облікової реєстрації господарських операцій і інвентаризації товарно-матеріальних і інших цінностей;

3) при узагальненні облікової та звітної інформації, а також під час проведених з іншими функціональними службами перевірок в окремих господарських підрозділах.

Для успішного вирішення зазначеного завдання внутрішньогосподарський бухгалтерський контроль має бути безперервним, суцільним, системним і документованим. Внутрішній контроль за виконанням цих вимог здійснює СВА.

Система оцінки ризиків. Під ризиками підприємницької діяльності підприємства в рамках СВК розуміється, як правило, можливість втрати їм ліквідності й (або) поява фінансових втрат (збитків), пов'язаних із внутрішніми та зовнішніми факторами, що впливають на його діяльність.

Оцінка ризиків здійснюється за допомогою різних методик, а також здійсненням перевірок ефективності роботи бухгалтерії, наявності контрольного середовища, механізмів і системи засобів внутрішнього контролю.

При формуванні СВК підприємства слід мати на увазі необхідність виконання наступних положень.

1. Ефективна СВК має охоплювати усі ієрархічні рівні підприємством, його структурними підрозділами та філіями. Порядок її організації на шкільному рівні регламентується внутрішніми нормативними документами, що визначають взаємодія структурних одиниць і керівників в області проведення внутрішнього контролю, складання документації по його результатах, а також підготовки рекомендацій з усунення виявлених недоліків і наступний контроль над їхньою реалізацією.

2. На вищому рівні управління внутрішній контроль здійснюється, як правило, з ініціативи власників підприємства.

Вони можуть, наприклад, доручити перевірити виконання закріплених функціональних обов'язків головою ради директорів, президентом, віце-президентами, виконавчим директором, головним аудитором, головою ревізійної комісії і т.д. З метою дотримання принципу незалежності для виконання цієї роботи звичайно запрошуються зовнішні незалежні аудитори або незалежні експерти.

Тобто, побудова та функціонування СВК на всіх ієрархічних рівнях управління повинні відповідати прийнятим у міжнародній практиці принципам і вимогам.

Питання 3: Сутність основних принципів системи внутрішнього контролю

До основних принципів роботи СВК належать:

1. **Принцип відповідальності** полягає в тому, що кожний суб'єкт внутрішнього контролю, тобто внутрішній аудитор або внутрішній контролер, за неналежне виконання контрольних функцій, передбачених посадовими обов'язками, має нести економічну й \ або дисциплінарну відповідальність. А якщо ні, те цей суб'єкт не буде належною мірою виконувати покладені на нього функції.

2. **Принцип збалансованості** означає, що суб'єкту внутрішнього контролю не можна доручати виконання функцій, не забезпечених відповідними організаційними (наказ, розпорядження) і технічними (програмами, обчислювальними та мірними устроями) засобами для їх належного виконання.

3. **Принцип своєчасного повідомлення про виявлені суттєві відхилення** говорить, що інформація про них має бути оперативно доведена до осіб, що безпосередньо ухвалюють рішення по даних відхиленнях.

4. **Принцип інтеграції** полягає в тому, що СВК, є частиною системи управління і має методами внутрішнього контролю виконувати функції кореляції діяльності її елементів (планування, нормування, облік).

5. **Принцип відповідності контролюючої та контрольованої систем** говорить, що ступінь складності СВК підприємства має відповідати ступеню складності його бізнесу. Структурні ланки СВК мають можливість гнучко налаштуватися на зміни, як на самому підприємстві, так і у відповідних об'єктах внутрішнього контролю.

6. **Принцип сталості** визначає, що СВК діє на постійній основі. Це дозволить вчасно попереджати керівництво підприємства і його структурних підрозділів про появу суттєвих відхилень від планових завдань і норм.

7. **Принцип комплексності** визначає, що весь комплекс об'єктів внутрішнього контролю на підприємства має бути їм охоплений, тобто недоцільно концентрувати діяльність СВК тільки на вузькому колі важливих об'єктів, навіть й важливих з погляду ризиків.

8. **Принцип погодженості можливостей сполучених ланок СВК** визначає, що при організації комплексних перевірок виключається можливість появи «вузьких місць», що заважають виконувати контрольні функції в повному обсязі.

9. **Принцип розподілу обов'язків** говорить про те, що функції працівників апарата управління розподіляються між ними таким чином, щоб виконувалися вимоги до формування контрольного середовища.

10. **Принцип дозволу та схвалення** полягає в тому, що на підприємстві має забезпечуватися документальний дозвіл усіх фінансово-господарчих операцій керівниками різних рівнів управління винятково в рамках їх документально підтверджених повноважень.

Питання 4: Сутність основних вимог до функціонування системи внутрішнього контролю

Основні вимоги до роботи СВК полягають у наступному:

1. Вимога підконтрольності кожного суб'єкта внутрішнього контролю, що працює на підприємстві. Виконання одним суб'єктом контрольних функцій повинно бути в обов'язковому порядку підконтрольне на предмет якості іншому суб'єкту внутрішнього контролю.

2. Вимога обмеження інтересів. За допомогою нормативних документів створюються умови, при яких будь-які негативні відхилення становлять конкретного працівника або структурний підрозділ підприємства в економічно невігідний стан. Це стимулює їх до усунення негативних відхилень, що й викликали їхніх причин.

3. Недопущення зосередження прав контролю на усіх його об'єктах в руках однієї особи. В СВК можуть діяти незалежно різні суб'єкти контролю. Недотримання цієї вимоги створює умови для необ'єктивного відображення у звітній документації результатів перевірок.

4. Вимога зацікавленості керівництва підприємства господарюючого. Ефективне функціонування СВК неможливе без певної зацікавленості та участі в її роботі представників власників і топ менеджменту підприємства.

5. Вимога компетентності, сумлінності, чесності внутрішніх аудиторів і внутрішніх контролерів підприємства. Якщо співробітники підприємства, у службові функції яких входить здійснення внутрішнього контролю, не мають вищевказані характеристики, то навіть ідеально організована СВК не зможе працювати ефективно.

6. Вимога придатності методик і програм для застосування у роботі СВК. Методики та програми мають бути доцільні та раціональні. У результаті їх застосування в мінімальному обсязі буде знижуватися ефективність роботи об'єктів внутрішнього контролю, а сам внутрішній контроль буде раціональним, тобто не буде викликати зайвих витрат праці і коштів.

7. Вимога одиничної відповідальності. Неприпустиме закріплення однієї й тієї ж контрольної функції за декількома суб'єктами контролю, тому що це неминує приведе до безвідповідальності, витрати зайвих чинностей і коштів.

8. Вимога функціонального потенційного заміщення. Тимчасове вибуття окремих суб'єктів контролю (наприклад, у відпустку) не повинне переривати контрольні процедури або утрудняти їх виконання. Для зниження впливу цього фактору необхідно добитися, щоб кожний суб'єкт контролю вмів виконувати належною мірою контрольну роботу вищого, нижчестоящого та одного-двох працівників свого рівня.

9. Вимога регламентації. Ефективність функціонування СВК прямо залежить від наявності, якості і рівня затверджених регламентів (правил, стандартів), якими вона керується, а також від їхнього точного виконання суб'єктами контролю.

10. Вимога взаємодії та координації. СВК має функціонувати на основі чіткої взаємодії всіх підрозділів і служб підприємства. Таку взаємодію можливо досягти шляхом розробки комплексу нормативних документів, що регламентують контрольну діяльність структурних підрозділів і керівників підприємства.

Питання 5: Форми й основні характеристики системи внутрішнього контролю, сфери їх застосування

У якості основних форм організації СВК можна виділити:

- 1) служба внутрішнього аудиту;
- 2) структурно-функціональну форму контролю;
- 3) контрольню-ревізійну службу;
- 4) аутсорсинг і косорсинг.

Створення власної СВА має наступні переваги:

- 1) співробітники СВА добрі знайомі із внутрішньою культурою й особливостями підприємства;
- 2) навички та досвід внутрішніх аудиторів залишаються усередині підприємства;
- 3) керівництво підприємства може використовувати внутрішній аудит як майданчик для професійного росту та кар'єрного зростання майбутніх управлінських кадрів.

Слід мати у виді, що створення СВА приводить до виникнення додаткових витрат. Ці витрати можуть бути досить відчутними, оскільки у СВА має працювати висококваліфікований штатний персонал, що має у своєму розпорядженні відповідне технічне та програмне забезпечення.

СВА, як показала практика, організується, зазвичай, підприємствами великого та середнього бізнесу, при наявності наступних умов:

- 1) прагненням власників і вищого управлінського персоналу отримувати достовірну інформацію та оцінку дій керівників усіх рівнів управління;
- 2) ускладненою структурою;
- 3) наявністю філій і дочірніх підприємств;
- 4) різноманітністю видів діяльності.

Як показала практика діяльність СВА найбільш ефективна, якщо вона підкоряється функціонально Комітету з аудиту Ради директорів або іншому органу, що представляє інтереси власника, а адміністративно – вищому виконавчому керівництву підприємства.

Такий поділ функцій по управлінню СВА досить доцільний, трму що, Комітету з аудиту Ради директорів використовує результати її діяльності для того, щоб :

- 1) підвищити суспільну довіру до надійності та об'єктивності публікуємої фінансової звітності підприємства;
- 2) підсилити незалежну позицію зовнішніх аудиторів шляхом надання додаткового каналу одержання інформації;
- 3) сприяти кращій взаємодії СВА та керівників усіх рівнів управління підприємства.

Структурно-функціональна форма СВК не вимагає від підприємства значних додаткових витрат на її формування та функціонування. Ця форма передбачає розробку фахівцями підприємства, як правило, разом із зовнішніми аудиторами або консультантами комплексу нормативних документів, що регламентують порядок взаємодії його структурних одиниць і керівників в частині проведення внутрішнього контролю, оформлення його результатів, а також підготовки рекомендацій з усунення виявлених недоліків і здійснення наступного контролю за їх усуненням. Структурно-функціональна форма СВК може бути ефективною для підприємств середнього і малого бізнесу.

Досить перспективним, як показує практика, є комбінація СВА зі структурно-функціональною формою внутрішнього контролю. Такий гібрид досить корисний з точки зору економії витрат при забезпеченні досить високого ступеня ефективності СВК. У цьому випадку невелика СВА відіграє роль розроблювача, організатора та методолога контрольної роботи, проведеної, в цілому, силами внутрішніх контролерів, працюючими в інших структурних підрозділах підприємства. Як показує практика, така форма може застосовуватися не тільки в середньому, але й у великому бізнесу.

Контрольно-ревізійна служба призначена, для наступного внутрішнього контролю збереження запасів, виконання рішень і розпоряджень керівництва підприємства, а також виявлення

ознак шахрайств. Вона, як правило, не займається попереднім і поточним внутрішнім контролем. При цьому необхідно підкреслити, що, незважаючи на суттєві відмінності напрямків діяльності внутрішніх аудиторів від роботи внутрішніх контролерів-ревізорів за функціональними обов'язками, внутрішній аудит не скасовує, а доповнює ревізію, що підтверджується відомостями, наведеними в таблиці:

	Контрольно-ревізійна служба	Служба внутрішнього аудиту
Спосіб перевірки здійснених операцій	Оцінка виконання планових і нормативних показників.	Вивчення ефективності надійності й стабільності, виявлення резерву вдосконалювання.
Застосовувані види перевірок	Документальні та комплексні ревізії, вибіркові перевірки збереження активів і достовірності звітності за результатами звітних періодів.	Застосування ризико- і системно-орієнтованого аудиту, що вивчає не тільки своє підприємство з середини, алі й навколишню його економічне і юридичне середовище в напрямку бізнесу підприємства.
Основні функції перевіряючих	Контрольна, інформаційна і мобілізуюча функції.	Контрольна, інформаційна, що мобілізує функції, а також аналітичний-аналітично-контрольно-аналітичні та консультативні функції.
Головні напрями перевірок	Контрольні дії та процедури, пов'язані із забезпеченням збереження активів, документальною і фактичною перевіркою законності, ефективності й доцільності зроблених операцій.	Контрольні дії та процедури, пов'язані із забезпеченням збереження активів, документальною та фактичною перевіркою законності, ефективності і доцільності зроблених операцій, а також виявлення та реалізація резервів підвищення ефективності діяльності, прозорості системи економічної інформації.
Аналіз і оцінка фінансово-господарської діяльності	Аналіз використовують для виявлення відхилень від плану, кошторису, вивчення поточної звітності.	Аналіз використовують для виявлення відхилень від плану, кошторису, вивчення поточної звітності, а також для визначення найбільш доцільних методів перевірки, оцінки фінансового стану підприємства або іншого об'єкта внутрішнього аудиту.
Оцінка управлінської діяльності	Перевірка законності та правильності дій посадових осіб при здійсненні операцій відпо-відно до їх функціональних обов'язків.	Перевірка законності та правильності дій посадових осіб при здійсненні операцій, а також вироблення пропозицій з удосконалювання управлінської діяльності.
Методичні прийоми	Прийоми спрямовані, на перевірку збереження активів, стану техніки, дотримання технології й на організацію проведення.	Прийоми спрямовані на перевірку збереження активів, стану техніки, дотримання технології та організації проведення із застосуванням стандартів і сучасних методів отримання аудиторських доказів.
Підхід до організації й управління контрольною діяльністю	Тверда централізація і дисципліна, чітке проходження галузевим або внутрішнім інструкціям із проведення ревізій.	Ретельно продумана стратегія проведення аудиторських перевірок, стандарт і завдання внутрішнього аудиту на рівні підприємства, зовнішній і внутрішній контроль якості внутрішнього аудиту.

Аналіз даних таблиці, свідчить, що наявність у СВА та контрольно-ревізійної служби може бути досить ефективно при правильній координації їх дій.

На підприємствах з акціонерною формою власності, внутрішній контроль, досить часто, здійснюється ревізійними комісіями, функції яких визначені законодавством. Результативність їх

діяльності в рамках СВК буде багато в чому визначатися системною взаємодією з СВА, наприклад, в області контролю над виконанням рішень зборів акціонерів. Правильному вибору напрямків взаємодії може сприяти інформація, яка наведена в таблиці:

	Служба внутрішнього аудиту	Ревізійна комісія
Ціль створення	Визначається власником або за його доручення органом управління підприємства	Визначається законодавчими актами про акціонерні товариства та виробничих кооперативах або винятково за рішенням учасників товариства (чисельністю менш 15 людей) з обмеженою або додатковою відповідальністю.
Постановка завдання	Завдання визначаються власником або з його доручення органом управління підприємства, а також самостійно, виходячи зі специфіки робіт.	Завдання визначаються законодавством, вищим органом управління (загальними зборами) за рішенням Ради директорів (Наглядовій ради), за рішенням не менш чому 10% учасників акціонерного товариства (членів кооперативу), а також самостійно ревизором (ревізійною комісією на засіданнях).
Суб'єкти	Суб'єкти, що перебувають у штаті підприємства.	Особини, що як полягають, так і не полягають у штаті підприємства.
Визначення, чисельності, персоналу	Здійснюється власником або з його доручення органом управління підприємства.	Компетенція винятково вищого органу управління (загальних зборів).
Взаємини з Радою директорів або виконавчим органом управління підприємством	Визначаються статусом в організаційній структурі. Управління підприємства, або Аудиторському комітету ради директорів.	Орган внутрішньогосподарської ревізії підзвітний вищому органу управління (загальним зборам).
Оплата	Нарахування заробітної плати проводиться у відповідності зі штатним розкладом.	Розміри та оплата праці визначаються вищим органом управління (загальними зборами).

Взаємодія між СВА й Ревізійною комісією є важливим чинником росту результативності роботи СВК, оскільки високий професійний рівень внутрішніх аудиторів поєднується зі значними повноваженнями Ревізійної комісії, що є органом контролю власників. Тільки Ревізійна комісія має право представляти на річні звітні збори акціонерів висновок про результати перевірки фінансово-господарської діяльності підприємства. У цьому документі повинні зазначатися: підтвердження достовірності даних, що відображені у звітах і інших фінансових документах; інформація про факти порушень нормативно-правових актів України та порядку ведення бухгалтерського обліку та складанні фінансової звітності.

Ще один спосіб організації СВК – це аутсорсинг і ко-сорсинг.

Під **аутсорсингом** розуміється повна передача функцій внутрішнього контролю в рамках підприємства спеціалізованої компанії або зовнішньому консультанту.

Ко-сорсинг полягає в тому, щоб створити СВА в рамках підприємства, алі в деяких випадках залучати експертів спеціалізованої компанії або зовнішнього консультанта.

Потенційні переваги використання аутсорсинга й косорсинга полягає в наступному:

- 1) можливість використовувати послуги експертів у різних областях;
- 2) доступ до висококваліфікованих аудиторських кадрів;
- 3) гнучкість у питаннях залучення аудиторських ресурсів;
- 4) доступ до передових технологій і методикам проведення внутрішнього аудиту.

Основним недоліком аутсорсинга та косорсинга є то, що сторонній стосовно підприємства, людині дуже важко відчути його з середини. Фахівці підприємства завжди будуть ставитися до них як до чужинців.